

Doc. dr. Admir Mulaosmanović
Internacionalni univerzitet u Sarajevu
Fakultet za umjetnost i društvene nauke

ALIJA IZETBEGOVIĆ O ULOZI PRAVA I PRAVNIH NORMI U DRUŠTVU I DRŽAVI

Sažetak

U radu se nastojao dati prikaz Izetbegovićevih osnovnih premisa o ulozi prava u kreiranju društvenog ambijenta i načina na koji je gledao prema pravnim normama kao alatima za uspostavljanje pravednijeg društva. Rad se temelji na Izetbegovićevim filozofskim razmišljanjima u čijoj srži se nalazio pojedinac ali i konkretnim potezima koje je činio tokom aktivnog bavljenja politikom. Razlog za to nije pokušaj detektiranja odnosa između teorije i prakse već želja da se što jasnijim učine mogućnosti i odnos pojedinca, u ovome slučaju Alije Izetbegovića, spram željenih i faktičkih promjena unutar jednog društva, a koje nastaju putem pravne regulative.

Ključne riječi: *Alija Izetbegović, pravo, moral, politika, društvo, država*

Uvod

Prizor poražene pravde, koja i takva, pobijedena, osvaja naša srca, pojavljuje se kao činjenica koja nije od „ovog svijeta“. Jer kakvim se ovosvjetskim, prirodnim, logičnim, naučnim i uopće umnim razlozima može pravdati postupak heroja koji pada jer ostaje na strani pravde i vrline. Ako ima samo ovaj svijet zatvoren u prostor i vrijeme i samo prirodu ravnodušnu pred pravdom i nepravdom, žrtva junaka koji u ovom svijetu gubi zato što ostaje na strani pravde je besmislena.

Obrnuto, upravo ovaj njegov postupak, jer odbijamo da ga smatramo besmislenim, stoji tada kao objava Boga, vijest o još jednom svijetu sasvim drugog smisla i zakona, nasuprot ovom svijetu prirode i svih njenih zakona i interesa. Mi taj „bezumni“ postupak odobravamo, stojimo na njegovoj strani svim svojim bićem, ne znajući objašnjenje za to niti tražeći bilo kakvog objašnjenja (...). Veličina herojskog podviga nije u korisnosti, jer je on često nekoristan, niti u umnosti, jer je on često bezuman. Drama doživljena i preživljena ostaje najsvjetliji trag Božanskog u ovom svijetu. U tome je njena neprolazna i univerzalna vrijednost i značaj za sve ljude na Zemlji (Izetbegović 1995).

U ovome citatu ne stoji Izetbegovićev cjeloviti pogled na život, no, koliko god nedostatan za tako veliku tvrdnju, posigurno u njemu može da se vidi i iščitava njegova teorijska podloga o samom smislu postojanja. No, prije samoga obrazlaganja ovih suštinskih opredjeljenja i temeljnih pogleda treba dati nekoliko biografskih podataka kojima se daje naslutiti i dio razloga koji su utjecali na Izetbegovićev intelektualni razvoj. Alija Izetbegović je rođen 1925. godine, u vrijeme kada su se već odigrale velike društveno-političke promjene na globalnom nivou. Naime, tokom i nakon Prvog svjetskog rata pala su tri velika carstva: Osmanska država, Rusko i Austro-Ugarsko Carstvo, a Ujedinjeno Kraljevstvo je počelo gubiti svoje pozicije u Aziji i Africi. Nove ideologije izrasle na idejama devetnaestostoljetnog nacionalizma rastakale su društvene poretke diljem svijeta, a napose u Evropi. Historijski gledano, čitav svijet je ušao u potpuno novu fazu pregrupiranja i konsolidacije.

U Bosni i Hercegovini je ova promjena manifestirana kroz novu političku realnost, izrastanje zajedničke države Južnih Slavena kojom je dominirala srpska politička elita i na čijem čelu je bila srpska kraljevska dinastija Karađorđević. Za Bošnjake je ta realnost predstavljala dramatičan obrat i daljnji društveno-politički nazadak. Odlazak Osmanske države krajem 19. stoljeća prouzrokovao je teške traume, a tokom austrougarske vladavine vodila se velika borba za vjersko-prosvjetnu autonomiju i samostalno upravljanje vakufima i imovinom. Južnoslavenski kontekst, pak, Bošnjake je učinio minornom političkom zajednicom. Od pozicije upravitelja Bosnom do nepoželjnog elementa prošlo je tek nekoliko decenija. Na udaru su se našli vjera, identitet, kultura, materijalna dobra i na kraju životi Bošnjaka. Od 1918. do 1921, kada je južnoslavenska država uspostavljena, Srbi su ubili približno dvije hiljade Bošnjaka, a da počinioci, iako su bili poznati, nisu odgovarali pred sudom pravde (Filandra 1998). Ova činjenica veoma zorno svjedoči o ondašnjem položaju bošnjačkog naroda.

U ovakvim okolnostima odrasta Alija Izetbegović i sazrijeva u vrijeme eskalacije Drugog svjetskog rata, kada se unutar bošnjačkog bića, a zbog nestanka političke snage dotadašnje neprikosnovene Jugoslavenske muslimanske organizacije (JMO), počinju razlikovati dvije političke filozofije, revolucionarno komunistička i tradicionalno islamska, čiji su proponenti *Mladi muslimani*, pokret bošnjačke omladine čiji je član bio i sam Alija Izetbegović (Mulaosmanović 2018). Iako je odgajan u tradicionalnom islamskom duhu, adolescentsku dob obilježilo mu je traženje odgovora o smislu čovjekovog postojanja, što ga je vodilo i prema drugačijim filozofijama i svjetonazorima. Upravo zbog sloma jednog društvenog poretka i izrastanja novog i Izetbegović je nastojao naći smisao društvenih obrata

kroz razumijevanje čovjeka kao takvog. Poznato je njegovo „skretanje ulijevo“ zbog utjecaja značajnih djela koje je čitao, ali i povratak korijenu, kako je znao sam tumačiti ove životne obrate. Zbog za njega nedvojbene činjenice o besmislu bezbožnog svijeta, uvjerenost u validnost islama je prevladala i ostala osnovnom karakteristikom Izetbegovićeve misli.

U svojevrsnom seciranju dvaju najznačajnijih djela Alije Izetbegovića – *Islam između Istoka i Zapada* i *Islamska deklaracija* – može se sa dosta jasnoće i razumijevanja proniknuti u njegovo razmišljanje i pogled na ulogu pravnih normi u razvoju i napretku određenog društva. Također, moguće je detektirati tokove Izetbegovićeve misli i konstituenta koji su ju oblikovali, te uočiti jedan vrlo koherentan filozofski pristup. Ono što se odmah prepoznaje je širina na kojoj Izetbegović razmatra i diskutira o ČOVJEKU. Ona je ogromna, prostrana i svestrana, širina koja svoja uporišta traži i nalazi u područjima ukupne misli (historijske, filozofske, sociološke, političke, antropološke) ali i nauke (fizike, hemije, biologije...), odnosno naučnih istina.

Osnovna karakteristika Izetbegovićeovog filozofskog pristupa je dualizam, pristup koji je nastojao primijeniti na skoro sva područja, a temeljno izvođenje čitave postavke nalazi u opreci između teizma i ateizma, sljedstveno čemu dolazi i do pitanja opreke između humanizma i napretka koji su personificirani u spiritualnosti spram materijalizma, odgoja prema obrazovanju, naposljetku kulturi kontra civilizaciji (Izetbegović 1995). Ipak, zarad funkcioniranja čovjeka u prostoru i vremenu, diskutira Izetbegović, bitno je uspostaviti ravnotežu između ova dva pola. Prostor na kojem nije bilo moguće naći tačke spajanja nalazio se u samoj srži dva isključiva prapočela, dakle, u vjerovanju ili nevjerovanju, dok je sve ostalo trebalo i moralo postati polovima jedne cjeline. Zato je dualizam u Alijinoj misli pretočen u *bipolarno jedinstvo*.

Ovakva shema pretpostavlja i kvalitativnu razdiobu. Stalni napor da se dođe do istine predstavlja viši oblik čovjekove egzistencije i upravo taj napor je suštinsko prevazilaženje animalnog vida življenja. Istina se, prema Izetbegoviću, osvjedodčuje u dubokoj spoznaji beskonačnosti života, što otvara prostor nesebičnoj borbi za druge ljude, pravdu i opće dobro. Ona otvara prostor požrtvovanosti individue za dobrobit zajednice bez jasno iskazanog ovosvjetskog interesa (Izetbegović 1995). I upravo u citatu na početku ovoga teksta Izetbegović najzornije oslikava šta je ta požrtvovanost i koja je njena vrijednost. On argumentira da svaka religija poznaje, prihvata i promovira dva programa – jedan za pojedinca, odnosno elitu, i drugi za široke mase. Kao eklatantan primjer Izetbegović uzima budizam u kojem postoji *Mahajana* – veliki put, strog i težak, upravo za elitu, i *Hinajana* –

mali put, lakši i manje strog, za narod. No, razumijevanje ovakve podjele Izetbegović stavlja u pojmovnik moralnog, a ne društvenog reda. Razlog tomu leži u činjenici da se tu suštinski ne radi o privilegijama nego o obavezama onih koji hode putem Mahajane. Riječ je o prihvatanju elite da nesebično i neuvjetovano daje, da se žrtvuje za boljitak zajednice kojoj pripada i da se njihova misija ispunjava u „bezumnom insistiranju na pravdi“, prihvatanju ovosvjetskog poraza kao potpune pobjede ukoliko se ostane na strani vrline.

Pravo i društvo

Iz Izetbegovićevog osvrta na pravo koji je napravio u *Islamu između Istoka i Zapada* jasno je da je svoj pogled gradio na temelju dviju univerzalnih karakteristika koje je čovjek od samih početaka uspostave društva unosio u svoje poimanje svijeta. To su pitanje zabrana, s jedne, i pitanje nečistog ili prokletog, s druge strane. Za Izetbegovića ove univerzalne ideje nastale u samom svitanju čovječanstva u srži imaju etički momentum i u potpunoj su opreci sa darvinovskom svijesti o čovjekovom životinjskom porijeklu. Upravo iz ove zapadne, prosvjetiteljske, progresivne svijesti, prema Izetbegoviću, nametnuti su i zaključci moralne i političke prirode: ljudski kolektiv je čopor u civiliziranom obliku, a civilizacija je ljudsko otrežnjenje, osvajanje prirode, preovladavanje osjećaja za biološko življenje, za življenje čulima umjesto duhom (Izetbegović 1995).

Upravo u ovome prostoru sukoba mišljenja o čovjekovoj prirodi razvilo se i pitanje čovjekove odgovornosti. Shodno religijskom stavu od trenutka *pada na zemlju* i, uvjetno kazano, *puštanja na slobodu* čovjek nije kao što to životinja jeste – nedužan (Izetbegović 1995). Prema Izetbegoviću, otad on može biti samo čovjek ili ne-čovjek, dobar ili loš, što otvara mogućnost primjeni pravnih sankcija zbog potrebe sankcioniranja zla, nepravde, u konačnosti nečovječnosti. Izetbegović prihvata Platonovu ideju da je nepravičan čovjek i nesretan i to utoliko nesretniji ako ostaje nekažnjen. Njegovo kažnjavanje, sankcioniranje nedjela, ima suštinski etički smisao. Zanimljivo je koliko drugačije o sličnoj temi razmišljaju materijalistički filozofi. Antonio Gramsci npr. o ovome ima dijametralan stav (Fillipini 2017).

Izetbegović posvećuje značajan ogled i o porijeklu zla i pita se da li ono potječe iznutra, iz tamnih dubina ljudske duše, ili spolja, iz objektivnih uvjeta ljudskog života. Za njega sve zlo i dobro jeste u čovjeku, a pojedinac je taj koji vlastitim odnosom prema jednom ili drugom biva ovakav ili onakav.

Zbog ovakvog, donekle isključivog odnosa prema ulozi društva u čovjekovom ponašanju – jer odbija mogućnost utjecaja istoga na pojedinca – dvojbena su zaključci ove Izetbegovićeve analize. Ipak je potpuno jasno da vanjski podražaji, društveni ambijent, mogu pojedinca voditi ka činjenju dobra ili zla. U svome izlaganju o „dresuri“ i odgoju Izetbegović nije dovoljno jasno naglasio ili obrazložio može li „dresura“ biti i odgoj, odnosno društveni kontekst kao činilac pozitivne ili negativne promjene određene individue. Zlo jeste u čovjeku, ali isto tako društvo može biti uspostavljeno na dobrim ili zlim zasadama koje utječu na svakog njenog člana. Zlo i dobro su u čovjeku, a društveni kontekst može svojim alatima, kakvo je naprimjer pravo, podsticati jednu od ove dvije čovjekove esencijalne karakteristike i njegovo opredjeljivanje ka jednom ili pak drugom. To će, na određeni način, i sam Izetbegović, ipak, potvrditi u daljnjoj razradi vlastitih postavki, ali uskraćujući čitaocima krajnjim izvedenicama odnosno rezultatima.

Drugi značajan moment, kada se govori o društvu, jeste pitanje jednakosti (i bratstva) ljudi, što je, prema Aliji, moguće samo ako je Bog stvorio čovjeka, jer je jednakost ljudi duhovna, a ne prirodna (fizička) činjenica (Izetbegović 1995). Ona postoji kao jednaka moralna vrijednost čovjeka, kao ljudsko dostojanstvo, odnosno jednaka neotuđiva vrijednost ljudske ličnosti. Obrnuto, kao fizička, umna i društvena bića, kao članovi skupine, naroda, klase, političkog sistema, bilo koje vrste kolektiviteta, ljudi su uvijek vrlo nejednaki, kategoričan je Izetbegović, i na taj način slijedi jednu od osnovnih misli političkog konzervativizma (Pafford 2010).

U nastojanju da stvari učini jasnijima Izetbegović je napravio razliku između zajednice i društva. Na ovome se primjeru najbolje oslikava Izetbegovićev habitus i sasvim jasan idealizam. Koliko god ova razdioba bila u području socio-antropološke misli, neupitne i teorijski uokvirene, Izetbegović kroz ovaj odjeljak najjasnije svjedoči svoj pogled na svijet i ulogu istomišljenika u tom svijetu. Pored, dakle, konkretnog kvalitativnog definiranja onoga šta jeste zajednica, on daje i omeđuje njenu ulogu i put koji mora proći i iskušnja koja treba pretrpjeti zarad višeg cilja.

Zbog svega naprijed rečenog kristalizirao se Izetbegovićev stav da je zajednica zasnovana na duhovnoj potrebi, na težnji. S obzirom na neke od naprijed izrečenih stavova jasno je da je put zajednice put *Mahajane*. Teži put. Društvo je, pak, zasnovano na materijalnoj potrebi, na interesu. U društvu su, argumentira Izetbegović, ljudi anonimni članovi, vezani ili razdvajani interesom, a čovjekova potreba za životom u društvu ne proizlazi iz njegovog pravog bića, nego iz nužde (Izetbegović 1995). Zbog te činjenice

očituje se i nezavisnost društva od moralne ideje, jer je društvo struktura koje ne podliježe moralnim, nego prije svega fizičkim uvjetima stabilnosti.

U ovome odjeljku se ponovo izdvajaju misli koje se mogu povezati sa dvojbenim pasusima o utjecaju društva na pojedinca i njegovo opredjeljivanje ka dobru ili zlu. Ukoliko društvenost kao takva nije cilj, kako kaže Izetbegović, nego su cilj koristi koje iz nje proizlaze, kako je to definirao Thomas Hobbes, kako se onda treba odnositi prema jednoj od temeljenih definicija ljudskog bića (insan) koja kaže da je to, u prvom redu, društveno biće? Aristotel ga je definirao kao političko biće, zoon politikon, jer uviđa vlastitu svrhovitost uslijed čega teži ka usavršavanju vlastite biti na putu ka željenoj sreći i radosti. Ukoliko su koristi cilj, onda društvo nikada neće prevazići egoizam pojedinaca i iznaći cilj iznad golog interesa.

U *Islamskoj deklaraciji* Izetbegović, ipak, daje sliku društva i države koja zadovoljava i ispunjava njegovu zamišljenu društvenu bipolarnost. Dapače, takav društveni ambijent praktično je bio ostvaren u ranoislamskom društvu, tako da je njegova restauracija nužnost ukoliko se čovječanstvu nastoji ponuditi suštinska alternativa dehumanizirajućem galopu modernih ideologija i političkih sistema. Izetbegović daje kratku definiciju islamskog poretka kao „jedinstva vjere i zakona, odgoja i sile, ideala i interesa, duhovne zajednice i države, dobrovoljnosti i prisile“ (Izetbegović 2005). No, ipak, opisujući dalje što to zapravo znači u konkretnom slučaju, naglasak stavlja na vjeru, moral i savjest, a ne na zakon i određene institucije.

Opet je naglasak na svijesti i savjesti, nikako na društvenoj uvjetovanosti i kontekstu. Ono čemu teži, lično i kao mislilac, jeste očovječenje individua i pronalaženje potpunog smisla kroz prihvatanje svoje iskonske prirode. Izetbegović uopće nema sumnje da postajanjem čovjeka čovjekom a manje životinjom stvari postaju drugačije. Razvojem duhovnosti očovječenje dobiva svoju puninu. Društvo na tački na kojoj čovjek postaje ličnost, kaže Izetbegović, nestaje sa svim njegovim zakonima (Izetbegović 1995). Praktično bi u trenutku očovječenja jedne skupine, grupe ili društva, upravo na toj teško detektiranoj tački trebalo početi da postoji zajednica; zapravo, razumijevajući Aliju, kada elita uspješno izvede zadatak potpunog prihvatanja vlastite prirode od svih pripadnika zajednice. Ipak i on je svjestan da se o ovim stvarima može raspravljati samo u principu, ne postoji čisto društvo niti čista zajednica. Postoji samo proces koji nije moguće podvesti pod utopističku mehanizaciju zbog postojanja čovjekovog izbora, njegove slobodne volje, a ona kao takva podliježe vrednovanju i sudu. Postoji dijalektika.

Pravni sistem je, dakle, čovjekov interes. Međutim, istinski zakoni u ljudskom društvu, kaže Izetbegović, pored straha od sankcija moraju obavezivati i svijest građana. Historijski posmatrano, pravo je fenomen zrelog doba u životu kulture, jer nastaje u vrijeme ravnoteže religioznih i društveno-političkih težnji u svijesti ljudi. Nalazi se na razmeđu čiste religiozne predstave i konkretne društvene potrebe pojedinca i kolektiviteta (Izetbegović 1995).

Činjenica u kojoj se moguće složiti sa Izetbegovićem je da je pravo potrebno slabijem, jer jačem pravo kao takvo nema konkretnu svrhu. Neotuđivost i samoniklost prava je neosporna, kaže Izetbegović, i tu misli na nešto više od negativnih prava. Negativna ili prirodna prava nisu i ne mogu biti volja monarha, parlamenta ili klase, jednom riječju rođena su i nastala sa čovjekom. Ona su jedan aspekt ljudskog dostojanstva i, kao takva, ona prevazilaze vrijeme, uvjete i historiju i sežu do čina Stvaranja (Izetbegović 1995). U tome je, prema njemu, veza između prirodnih (negativnih) prava i religije i razlaz između prirodnih prava i materijalizma. Jasno je kako Izetbegović u svojim razmišljanjima znatno proširuje područje negativnih prava i ne slijedi uopće političku teoriju koja je od Hobbesovog jednog prirodnog prava (život) prešla na Lockova tri – život, sloboda i vlasništvo (Tuckness 2018). Izetbegović ovo područje proširuje i na mnoštvo pozitivnih prava koja su, ipak, stvar vlade i političkog sistema. Upravo interes društva rukovodi pojedince da dio vlastitog suvereniteta, vlastite slobode, prenose višem autoritetu zarad uspostave sigurnog okruženja. Time prihvataju određeni vid nejednakosti, jer prihvataju arbitrarnost više volje. Za Izetbegovića je viša volja Bog, a ne suveren ili parlament, tako da je i smisljeno ovo proširivanje, posebno kada se uzme u obzir činjenica da je islamsko pravo izuzetno razvijeno i sa dosta oslonaca na konkretan kur'anski tekst (Božiji govor).

Istinski problem za Izetbegovića predstavlja radikalna negacija prava – tvrdnje da je pravo volja vladajuće klase, zapravo, isključivo volja vladajuće klase. Za primjer uzima diktaturu proletarijata koja je prema Lenjinu *zakonom neograničena i na nasilje oslonjena vladavina*, što je u praksi značilo diktaturu sekretarijata, otuđenog apsolutističkog centra. Isti značaj za Izetbegovića ima i definicija da je *pravo mjera politike* (Lenjin) ili da je *svaka pravna svijest dio političke svijesti* (Višinski). U osnovi Izetbegović u ovome pristupu vidi negaciju religije, negaciju Boga i postavlja između ostalih pitanje: Zbog čega i u ime čega bi jedan narod trebao trpjeti manjinu koju bi mogao sa lahkocom uništiti i prisvojiti njenu imovinu? (Izetbegović 1995).

Praktični primjeri

Kada se govori o praktičnim potezima, navest ću dva primjera. Prvi primjer je ubojstvo fojničkih fratara tokom rata od pripadnika Armije RBiH. Alija pravi ogled i postavlja pitanje: Koja je korisnost toga djela? Šta je društvo dobilo time što su dvojica ljudi poistovjeđeni sa zlom na temelju kolektivizacije njihovih ličnosti, tj. poistovjeđivanja njih samih sa nečovječnošću drugih ljudi sa kojima imaju određenu sličnost. Izetbegović se osvrnuo na ovaj događaj „(...) on (misli na izvršitelja, op. a.) je pošao od toga, oni su nama srušili Most idemo mi njima... Kome to – njima?“ (Mulaosmanović 2013). S tim u vezi Alija zahtijeva da se počinioци privedu pravdi, jer su narušili društveni interes – stabilnost i sigurnost, odnosno narušena je svetost tuđeg života u potpunosti naglašavajući individualnost i značaj pojedinca. Nevini ljudi su ubijeni, jer su u svijesti ubojice kolektivizirani, oduzeta im je njihova suštinska vrijednost kao ljudskih bića. S druge strane, ubojica se ogriješio o sebe prelaskom na tamnu stranu. Njegovo sankcioniranje nije samo čin pravde, svojevrsne zadovoljštine oštećenih. Njegovo sankcioniranje je čin katarze ili bi trebao biti. Razlog tome je što svi ljudi u činu pravde prešutno vjeruju u dušu i postupaju razmišljajući o njoj. Priznanje nehotičnog ubojstva otvara proces vrlo fokusirane analize. Nakon utvrđivanja objektivnih, vanjskih činjenica, temeljno pitanje postaje ono unutrašnje: pitanje namjere. Izetbegović kaže da se, ustvari, ispitivanjem fakata nastoji saznati ono što je suštinsko, a to je stanje duše (Izetbegović 1995).

Drugi primjer je u domeni jednakosti. Bosna i Hercegovina je disfunkcionalna država u kojoj se nejednakost oslikava na svakom koraku. To je samo svjedok neprihvatljivosti našeg političkog sistema i potreba za mijenjanjem istog. Posebno se to odnosilo i odnosi na neusaglašenost entitetskih ustava sa Ustavom BiH (Aneks IV Dejtonskog ugovora), zbog nekonstitutivnosti sva tri naroda na čitavom području BiH. O ovome problemu je prvo počelo govoriti Srpsko građansko vijeće (SGV) koje je već 1997. godine pokrenulo pitanje konstitutivnosti Srba u Federaciji i potrebi izmjena federalnog ustava. Izetbegoviću je bilo bjelodano jasno da bi podrška ovakvim zahtjevima dovela do jačanja BiH i tokom februara 1998. godine podnio je pred Ustavnim sudom BiH spisak članaka iz entitetskih ustava koji su bili u koliziji sa državnim. Tokom 2000. godine kroz četiri mišljenja Ustavni sud BiH je prihvatio Izetbegovićevu argumentaciju, što je, zapravo, značilo da mora doći do usaglašavanja entitetskih ustava sa Aneksom IV, čime bi se postigla konstitutivnost sva tri naroda na čitavom području BiH (Mulaosmanović 2013).

Pored političkih ciljeva koje je Izetbegović imao u svojoj apelaciji – ravnopravnost i jednakost svih na čitavom području BiH, što bi onda umanjilo efekte agresivnih pohoda, posebno značajnog cilja za bošnjački narod – vjerujem da je i u tom slučaju imao pojedinca na umu, njegovo ostvarenje u slobodi i odgovornosti koju ima, breme koje mu je Bog stavio na pleća. Takvu je i Bosnu zamišljao i sanjao, Bosnu slobodnih i odgovornih ljudi.

Zaključak

U svojim oglecima o državi i društvu Izetbegović je dao izuzetno zanimljiva razmišljanja. Svojim pogledom na svijet pokazao je čvrstu opredijeljenost za promoviranje prava i slobode pojedinca, očuvanje njegovog integriteta i dostojanstva kao temeljnog preduvjeta za izrastanje zdravog društva. S tim u vezi posve je jasno Izetbegoviću da pravo i pravni poredak trebaju služiti zaštiti toga integriteta i slobode u cilju otvaranja prostora svakom članu da razvije vlastite kapacitete na putu otkrivanja kako smisla postojanja tako i vlastite uloge u ovome svijetu. Ovaj fatalistički idealizam Alije Izetbegovića nije prešao u utopiju. Dapače, shvatajući uvjetovanost kao temeljnu karakteristiku bipolarne kauzalnosti, Izetbegović nije kao krajnju vrijednost postavio ostvarenje određenog zacrtanog cilja, da li savršenog društva ili savršenog pojedinca. Najčistija i najznačajnija vrijednost je zapravo trud koji se učini na tome putu, a plodove toga truda nije moguće vidjeti na ovome svijetu. Oni se otvaraju na budućem. Onda kada drama požrtvovanosti za opće dobro koju vodimo ovdje i sada postane sretna realnost Vječnosti.

U tome smislu se Izetbegovićeva opća misao treba promatrati u kontekstu reformatorskog liderstva i njega se da pozicionirati uz svjetske velikane 20. stoljeća. Ogroman nedostatak za njega lično svakako je djelovanje u vrijeme ekstremno snažnog udara na državu Bosnu i Hercegovinu uslijed kojeg se ove ideje nisu mogle slobodno diskutirati i razvijati unutar društveno-političkog miljea. Možda je to razlog i velikih kontroverzi koje Izetbegovićeva pojava izaziva u domaćoj javnosti. Naime, on praktično nije uspio da dobije prostor i vrijeme da unutar demokratskog, bez tenzije formiranog okruženja pokuša pokazati šta je, doista, njegova politička filozofija. Ipak, i pored teške situacije u kojoj se našao kao lider države i naroda kojima je prijetio nestanak, uspio je da u niz slučajeva prevaziđe realnost i njena ograničenja odlukama i potezima koji su oslikavali Izetbegovićeva temeljna uvjerenja i stavove. Upravo je time i osvajao kako domaću tako i inostranu javnost: ostajanjem na strani principa makar to izgledalo uzaludno.

Literatura

1. Filandra, Š. (1998) *Bošnjačka politika u 20. stoljeću*, Sejtarija, Sarajevo.
2. Filippini, M. (2017) *Using Gramsci: A New Approach*, Pluto Press, London.
3. Izetbegović, A. (1995) *Islam između Istoka i Zapada*, Svjetlost – El-Kalem, Sarajevo.
4. Izetbegović, A. (2005) *Problemi islamskog preporoda: Islamska deklaracija*, GIK OKO, Sarajevo.
5. Mulaosmanović, A. (2013) *Iskušanje opstanka*, Dobra knjiga, Sarajevo.
6. Mulaosmanović, A. (2018) *Kratka politička historija Bošnjaka*, Stav – IUS, Sarajevo.
7. Pafford, J. (2010) *Kirk Russell: Major conservative and libertarian thinkers 12.*, Continuum, New York.
8. Tuckness, A. (2018) *Locke's Political Philosophy* [online]. Dostupno na: <https://plato.stanford.edu/archives/sum2018/entries/locke-political/> [27. 11. 2018].

Doc. dr. Admir Mulaosmanović
Uluslararası Saraybosna Üniversitesi
Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi

ALIYA İZETBEGOVIÇ'IN DÜŞÜNÇESİNDE HUKUK VE HUKUKİ NORMLARIN TOPLUM VE DEVLET İÇERİSİNDEKİ ROLÜ

Özet

Bu makalede Aliya İzetbegoviç'in hukukun toplumsal yapıyı oluşturma alanındaki rolü ve daha adaletili bir toplum oluşturma aracı olarak hukuki normlara bakışı hakkındaki temel öncüllerinin bir kesiti verilmeye çalışılmıştır. Makale, İzetbegoviç'in bireyi merkezine alan felsefi düşüncelerini, aynı zamanda da aktif siyasi hayatı döneminde attığı somut adımları temel almaktadır. Bunun nedeni teori ile pratik arasındaki ilişkiyi tanımlamak değil, yasal düzenlemeler yoluyla ortaya çıkan bireyin, yani bu makale özelinde Alija İzetbegoviç'in istediği değişiklikler ile reel toplumsal değişimler arasındaki ilişki ve imkan sorunsalını ortaya çıkarmak isteğidir.

Anahtar kelimeler: Aliya İzetbegoviç, hukuk, ahlak, politika, toplum, devlet

Giriş

Mağlubiyete uğramış adaletin, bu mağlup halde bile kalbimizi fetheden resmi, "bu dünyadan" olmayan bir gerçek suretiyle karşımızda durmaktadır. Zira, bu dünya ile ilgili, doğal, mantıklı, bilimsel veya genel anlamda akılcı hangi sebep, adalet ve erdem tarafında yer almayı seçtiği için düşen kahramanın bu hareketini açıklayabilir. Şayet sadece mekan ve zamana hapsolmuş bu dünya ve adalet ile adaletsizlik karşısında kayıtsız bu tabiat varsa, adaletin yanında olduğu için bu dünyada kaybeden kahramanın fedakarlığı anlamsızdır.

Aksine, tam da anlamsız olduğunu reddettiğimiz için bu davranış, Tanrı'nın ilanıdır, tamamen farklı bir anlam ve yasaya sahip, bu tabiat dünyasının ve onun tüm yasa ve çıkarlarının tam karşısında yeralan bambaşka bir dünyanın habercisidir. Biz bu "akılsızca" hareketi onaylıyoruz, açıklamasını bilmeden ve bir açıklamaya ihtiyaç duymadan tüm benliğimizle onun yanında yer alıyoruz (...) Bir kahramanlık eyleminin büyüklüğü onun yararında değildir, çünkü o, ekseriya yararsızdır, onun akıllıca olmasında da değildir, çünkü o,

ekseriya akılsızcadır. Yaşanan ve hissedilen dram, bu dünyadaki tanrısallığın en parlak işareti olarak karşımızda durmaktadır. Dramın dünyadaki tüm insanlar için daimi ve evrensel değer ve önemi de buradadır. (Izetbegović, 1995)

Bu alıntıda İzetbegović'in bütünlüklü bir dünya görüşü yer almamaktadır, ancak böylesine büyük bir iddia için her ne kadar yetersiz olsa da, şüphesiz, bu alıntıda onun varoluşu anlamlandırışı ile ilgili teorik temeli okumak mümkündür. Bu temel yönelim ve bakış açılarını incelemeye geçmeden önce İzetbegović'in düşünsel gelişimi ile ilgili ipuçları veren özgeçmiş bilgilerine değinmek gerekir.

Aliya Izetbegović, 1925 yılında, küresel planda büyük toplumsal ve siyasi değişimlerin yaşandığı bir dönemde dünyaya geldi. I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında üç büyük devlet tarihe karışmıştı. Osmanlı Devleti, Rus ve Avusturya-Macaristan devletleri yıkılmış, Birleşik Krallık, Asya ve Afrika'daki topraklarını kaybetmeye başlamıştı. 19. yüzyılın milliyetçilik fikirlerini esas alan yeni ideolojiler, Avrupa başta olmak üzere dünya çapında toplumsal düzeni altüst etmişti. Tarihsel bakış açısıyla tüm dünya tamamen yeni bir gruplaşma ve konsolidasyon sürecine girmişti.

Sırp siyasi otoritesinin hakim olduğu ve başında Sırp Karađorđević hanedanının bulunduğu Güney Slavların ortak devletinin kurulmasıyla bu değişim, Bosna Hersek'teki reel politik karşılığını buldu. Bu değişim, Boşnaklar için dramatik bir dönüm noktası, toplumsal ve siyasi gerilemenin devamı anlamına gelmekteydi. Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl sonlarında Balkanlardan çekilmesi ağır travmalara yol açmış, Avusturya-Macaristan hakimiyeti boyunca din ve eğitim alanında özerklik kazanılması, vakıf ve mal yönetiminin bağımsız olması için büyük mücadele verilmiştir. Güney Slav siyasi bağlamında Boşnaklar, azınlık hükmünde bir siyasi topluluk haline gelmiştir. Bosna'nın hakimi konumundan, istenmeyen unsur haline gelmeleri yalnızca birkaç on yıl almıştı. Din, kimlik, kültür, maddi varlık ve nihayet Boşnakların hayatları hedef tahtasına taşınmıştı. Güney Slav devletinin kurulma aşamasında, 1918-1921 yılları arasında Sırlar iki bine yakın Boşnak'ı öldürmüş, failer bilinmelerine rağmen mahkemelerde yargılanmamıştır (Filandra, 1998). Bu gerçek, Boşnak milletinin tarihin bu dönemindeki konumunu açıkça ortaya koymaktadır.

Aliya Izetbegović böyle bir ortamda yetişmiş, o ana kadar dokunulmaz olan Yugoslav Müslüman Teşkilatı'nın siyasi gücünü yitirmesiyle Boşnak toplumu içinde iki farklı siyasi görüşün ortaya çıktığı II. Dünya Savaşı döneminde olgunlaşmıştır. Boşnaklar içindeki bu iki farklı akımdan birini devrimci

komünistler, diğeri İzetbegoviç'in de üyesi olduğu, savunucuları Boşnak gençlik hareketi *Genç Müslümanlar* olan geleneksel islami görüş temsil ediyordu (Mulaosmanović, 2018). Geleneksel, islami bir ortamda yetişmiş olmasına rağmen, onu farklı felsefelere ve dünya görüşlerine yönlendiren insan varoluşunun anlamını bulma çabası İzetbegoviç'in ilk gençlik yıllarında etkili olmuştur. Tam da bir toplumsal düzenin çöküşü ve yeni bir düzenin kuruluşunun da etkisiyle İzetbegoviç bu toplumsal dönemeçlerin anlamını bulmak için insanın kendisini anlamaya gayret göstermiştir. Okuduđu önemli eserler nedeniyle sola doğru bir kayma yaşadığı bu bocalama döneminden sonra, kendi ifadesiyle köklerine dönüş yapmıştır. Onun düşüncesinde kesinlik arz eden tanrısız bir dünyanın anlamsızlığı, islamın geçerliliğine olan inancı ağırlık kazanmış ve İzetbegoviç düşüncesinin temel özelliği olarak kalmıştır.

Aliya İzetbegoviç'in en önemli iki eseri olan *Doğu Batı arasında İslam ve İslam Deklarasyonu* incelendiğinde oldukça açık ve anlaşılır bir şekilde hukuki normların bir toplumun gelişmesi ve ilerlemesindeki rolü ile ilgili kanıya varmak mümkündür. Ayrıca, İzetbegoviç'in düşüncesinin hareket sahasını ve onu şekillendiren kurucu noktaları belirlemek ve son derece tutarlı bir felsefi yaklaşım görmek mümkündür. Göze ilk çarpan İzetbegoviç'in İNSAN ile ilgili düşünüş ve tartışmasını nasıl geniş bir perspektife yerleştirmiş olduğudur. Bu perspektif büyük, geniş ve çok yönlüdür. Hareket noktasını düşünüş pratiklerinin toplamı (tarihi, felsefi, sosyolojik, politik, antropolojik) ve bilimden (fizik, kimya, biyoloji) yani bilimsel gerçeklerden almaktadır.

İzetbegoviç'in felsefi duruşunun temel özelliği dualizmdir. O, dualizmi hayatın hemen her alanında uygulamaya çalışmıştır. Bu düşüncenin temelini ise teizm ile ateizm karşıtlığında bulmaktadır. Bu karşıtlıktan ise spiritüalizm karşısında materyalizm, eğitim karşısında öğretim ve nihayet kültür karşısında medeniyet karşıtlıkları içinde ete kemiğe bürünen hümanizm ile gelişme arasındaki zıtlık meselesi ortaya çıkmaktadır (İzetbegović, 1995). İnsanın zaman ve mekan içerisinde işlevsel olabilmesi için bu iki kutup arasında bir denge kurmak gereklidir. Ortak nokta bulmanın mümkün olmadığı alan, iki birbirine kapalı başlangıç noktasının özünde, yani inanmak ve inanmamak noktasında yer alırken, diğeri her şey bir bütünlüğün farklı kutupları olarak varlığını sürdürmelidir. Bu nedenle dualizm Aliya'nın düşüncesinde *iki kutuplu birlik* demektir.

Böyle bir shema nitelikli bir bölünmeyi de kapsamaktadır. Gerçeğe ulaşmak yolunda sarfedilen mütemadi gayret, insan varoluşunun bir üst seviyesidir ve bu gayret, hayvani yaşama şeklinin özünde aşılması anlamı taşımaktadır.

İzetbegoviç'e göre gerçeğe şahit olmak hayatın sonsuzluğunun derinlemesine idraki ile mümkündür. Bu da diğer insanlar, adalet ve umumi refah için bencillikten uzak bir mücadelenin kapılarını açmaktadır. Gerçek, kişinin dünyevi çıkarlardan uzakta, toplumsal refah için fedakarlık gösterme imkanını ortaya çıkarmaktadır (İzetbegović, 1995). Bu metnin başındaki alıntıda İzetbegoviç bu fedakarlığın ne anlama geldiğini ve nasıl bir değere sahip olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Ona göre, her din iki tür programı tanır, kabul eder ve destekler. Birisi, bireye yani elit kesime diğeri ise büyük kitlelere yönelik olandır. İzetbegoviç, buna budizmi örnek göstermektedir. Budizmde, katı ve zor olan büyük yol anlamındaki *Mahayana* elit kesime yönelik olup, daha kolay ve daha az katı olan küçük yol *Hinayana* halka yöneliktir. İzetbegoviç'e göre bunlar, toplumsal değil, ahlaki kavramlardır, zira, söz konusu olan ayrıcalıklar değil, Mahayana yolunda yürüyenlerin sorumluluklarıdır. Bencillikten uzak ve karşılık beklemezsizin kendisini adaması, ait olduğu topluluğun refahı için kendisini feda etmesi, misyonlarının "adalette şüursuzca bir ısrar" içinde gerçekleşmesi ve erdemli tarafta kalınması halinde dünyevi mağlubiyetin eksiksiz bir galibiyet olarak tasavvur edilmesi, elit kesimin kabul ettiği önceliklerdir.

Hukuk ve Toplum

İzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam* adlı eserinde hukuk anlayışını konu ettiği bölümde, bakış açısını, insanın toplum inşasının başlangıcından itibaren dünya anlayışı ile bütünleştirdiği iki evrensel özellik üzerine kurduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan birincisi yasak mefhumu ikincisi ise lanetlenmiş olan mefhumudur. İzetbegoviç'e göre insanlığın doğuşu ile birlikte ortaya çıkan bu evrensel fikirlerin özünde ahlaki bir anlayış vardır ve bu, insanın hayvan kökenli olduğu yönündeki Darwinist düşünceyle tamı tamına zıtlık arz etmektedir. Batı'nın bu aydınlanmacı, progresif bilincinin bir sonucu olarak ahlaki ve politik çıkarımlar da dayatılmıştır: Buna göre, insan topluluğu medeni hale bürünmüş sürüden ibarettir. Medeniyet ise insanın uykusundan uyanması, doğaya hükmetmesi, biyolojik hayat duygusunun, ruh yerine duyularla yaşama duygusunun hakim olmasıdır. (İzetbegović, 1995). Bu örnek ile İzetbegoviç, insana Tanrı tarafından bahşedilmiş yasak ve lanetlenmiş mefhumları ile ilgili saf bilincin, insanın aşkın tarafına, insanın bu dünyaya ait olmayan özüne şahitlik ettiğini göstermeye çalışmıştır. Gerçekten de, şayet üstün bir amaç yoksa, yasak ve etik, nefis kontrolü ve ahlak ne işe yaramaktadır? Bu durumda hedonizm tek doğru yoldur. İnsanın tabiatı ile ilgili düşünce çatışmalarının yaşandığı bu alanda insanın sorumluluğu mefhumu da devreye girmektedir. Dini bakış açısına göre, insan *dünyaya düştüğü* ve tabiri caizse *özgürlüğe bırakıldığı* andan itibaren

hayvanın olduğu gibi masum veya gnahsız değildir (İzetbegoviç, 1995). O an itibariyle insan, ancak iyi veya kötü insan olabilir. İzetbegoviç'e göre bu durum, kötülüğün, adaletsizliğin, insanlık dışı davranışların cezalandırılması ve engellenmesi ihtiyacından dolayı, hukuki yaptırım uygulanması imkanını doğurmuştur. İzetbegoviç, Eflatun'un adaletsiz bir insanın mutsuz bir insan olduğu ve cezalandırılmadıkça mutsuzluğunun artacağı yönündeki düşüncesini kabul etmektedir. Onun cezalandırması, işlediği suç için yaptırım uygulanması, özünde ahlaki bir anlam taşımaktadır. İlginçtir ki, materyalist filozofların konu hakkındaki görüşleri farklıdır. Örneğin materyalist filozof Antonio Gramsci bu konuda tamamen zıt düşüncelere sahiptir (Fillipini, 2017).

İzetbegoviç, kötülüğün kökeni ile de ilgilenmiş ve kötülüğün, içeriden, insan ruhunun karanlık dehlizlerinden mi, yoksa dışarıdan, insan hayatının nesnel koşullarından mı ortaya çıktığını sorgulamıştır. Onun düşüncesine göre, iyilik de kötülük de insanın içindedir, birey bu ikisi karşısındaki tutumu ile iyi mi kötü mü olacağını belirlemektedir. Toplumun insan davranışları üzerindeki rolü konusundaki kısmen dışlayıcı tutumu nedeniyle –zira toplumun birey üzerindeki etkisini reddetmektedir- İzetbegoviç'in bu konu üzerindeki değerlendirmeleri tartışmaya açıktır. Açıktır ki, dış etkenler, toplumsal şartlar, bireyi iyilik veya kötülük yapmaya sevk edebilir. Dresaj ve eğitim ile ilgili incelemesinde İzetbegoviç dresajın aynı zamanda eğitim olup olamayacağını, toplumsal bağlamın bireyin olumlu veya olumsuz yöndeki değişiminde etmen olup olamayacağı konusunu yeterince açıklamamıştır. Kötülük insanın içindedir fakat aynı zamanda toplum da her ferdi üzerinde etki edecek şekilde kötülük veya iyilik üzerine kurulu olabilir. İyilik de kötülük de insanın içindedir, toplumsal bağlam ise hukuk gibi araçlarla insanın bu iki temel özelliğini teşvik edebilir, herhangi biri yönünde tercih kullanması konusunda tetikleyici olabilir. Bu noktayı, İzetbegoviç de kendi düşünceleri ile ilgili sonraki incelemelerde dile getirecek, ancak nihai çıkarım ve sonuçlardan okuyucuyu mahrum bırakacaktır.

Toplum söz konusu olduğunda ikinci önemli nokta, insanların eşitliği (ve kardeşliği) meselesidir. Aliya'ya göre eşitlik, ancak insanın Tanrı tarafından yaratılmış olması halinde mümkündür çünkü eşitlik doğal (fiziki) değil, ruhsal bir olgudur (İzetbegoviç, 1995) . Eşitlik, insanın eşit ahlaki değeri, insani onuru, insan şahsiyetinin yadsınamaz değeri üzerine kuruludur. Tam tersine, fiziksel, zihinsel ve toplumsal varlıklar olarak, bir grubun, milletin, sınıfın, politik sistemin veya herhangi başka bir topluluğun mensupları olarak insanların kesinlikle eşit olmadığını savunan İzetbegoviç, politik konzervativizmin (siyasi tutuculuğun) temel öncüllerinden birini benimsemektedir (Pafford, 2010).

İzetbegoviç, daha açıklayıcı olmak adına topluluk ile toplum arasındaki farka vurgu yapmıştır. Bu örnekte İzetbegoviç'in habitatu ve idealizmi açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu ayrım, her ne kadar gerçek ve kuramsal bir çerçeveye oturtulmuş sosyo-antropolojik bir görüş olsa da, İzetbegoviç bu ayrımı yaparak kendi dünya görüşünü ve bu dünya içerisinde kendisiyle aynı düşünenlerin rolünü açıkça göz önüne sermiştir. Topluluğun ne olduğuna dair somut ve niteliksel bir tanım getirmesinin yanında, o, topluluğun rolünü, katetmesi gereken yolu ve üstün amaç uğruna katlanması gereken zorlukları da ortaya koymakta ve bir sınır getirmektedir.

Yukarıda sözü edilenler ışığında, İzetbegoviç'in topluluğun ruhsal bir ihtiyaç, bir eğilim üzerine kurulu olduğu görüşü netlik kazanmıştır. Buna göre, topluluğun yolu Mahayana yolu, yani zor olan yoldur. Toplum ise maddi ihtiyaçlar, çıkarlar üzerine kuruludur. İzetbegoviç'e göre, toplumda insanlar çıkar üzerine birbirine bağlanan veya birbirinden ayrılan anonim üyelerdir. İnsanın toplum içinde yaşama ihtiyacı onun gerçek varlığından değil, ihtiyaçlarından kaynaklanır (İzetbegović, 1995). Bundan dolayı, toplumun ahlak fikrinden bağımsız olduğu sonucu da ortaya çıkmaktadır, çünkü toplum ahlaki koşullara değil, her şeyden önce istikrarın fiziksel koşullarına bağlı bir yapıdır.

Bu bölümde yine toplumun birey üzerindeki ve onun iyiye veya kötüye yönelimi noktasındaki etkisi ile ilgili satırlarla bağdaştırılabilecek görüşler tekrar gün yüzüne çıkmaktadır. İzetbegoviç'in deyimiyle, toplumsallık bir hedef değilse ve Thomas Hobbes'in de tanımına göre, asıl hedef toplumsallıktan türeyen yararlırsa, insanı her şeyden önce bir sosyal varlık olarak gören temel insan tanımı ile nasıl bir ilişki kurmalıyız? Aristoteles insanı politik bir varlık, zoon politikon olarak tanımlamıştır, zira, insan kendi amaçlılığını farkederek, arzuladığı mutluluk ve haz yolunda öz benliğini geliştirmeyi hedefleyen bir varlıktır. Yararlar hedef haline geldiyse toplum hiçbir zaman bireyin egoizmini aşamayacak ve salt çıkardan öte bir amaç edinemeyecektir. Topluluğun ve onun misyonunun herhangi bir yerde, herhangi bir zamanda gerçekleşmesi oldukça zor gibi görünmektedir.

İzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu* adlı eserinde tasavvur ettiği toplumsal iki kutupluluğu karşılayan bir toplum ve devlet resmi çizmektedir. Böylesi bir toplumsal ortam, pratikte erken dönem İslam toplumunda gerçekleştirilmiş olup, ona göre, modern ideolojilerin ve siyasi sistemlerin insanlığı makineleştiren akınına karşı insanlığa köklü bir alternatif sunulmak isteniyorsa, bu toplumsal yapının tekrar inşa edilmesi elzemdir. İzetbegoviç, İslam düzeninin kısa bir tanımını da vermektedir: "İslam düzeni, din ile hukukun, eğitim ile gücün, idealler ile çıkarın, dini topluluk ile devletin,

gönüllülük ile zorunluluğun birliğidir’’(Izetbegović, 2005). Fakat bunun gerçekte, somut olarak ne anlama geldiğini açıklarken odak noktası hukuk ve belirli kurumlar değil, din, ahlak ve vicdandır.

İzetbegović, odağını yine toplumsal şartlara ve bağlama değil, bilince ve vicdana yöneltmektedir. Bir şahsiyet ve düşünür olarak onun eğilimi, bireyin insancillaştırılması ve ezeli özünü kabulleniş ile bütünlüklü bir anlama ulaştırılmasıdır. İzetbegović, insanın daha az hayvan ve daha çok insan olmaya başlamasıyla birlikte olayların da değişmeye başlayacağından şüphe duymamaktadır. Maneviyatın gelişimiyle, insanlaşma süreci bütünlüğe ulaşmaktadır. İzetbegović’e göre, insanın şahsiyete evrildiği noktada toplum tüm kanunları ile birlikte devredışı kalmaktadır (Izetbegović, 1995). Pratikte bir grubun veya toplumun insanlaştığı anda, bu belirlenmesi zor noktada, topluluk varolmaya başlamaktadır. Aliya'nın fikirlerinden yola çıkarak, topluluğun tüm üyelerinin kendi tabiatını tamamen kabul etmesi ödevinin elit kesim tarafından başarıyla uygulanması noktasında topluluk ortaya çıkar. Elbette, Aliya da bu konu üzerine ancak prensipte fikir yürütülebileceğinin farkındadır, ne arı bir toplum, ne de arı bir topluluk vardır. İnsanın seçme hakkı ve değerlendirmeye ve yargılanmaya açık hür iradesi var olduğu için ütopyik bir mekanizasyona indirgenmeyecek bir süreç vardır yalnızca. Diyalektik vardır.

Buna göre, hukuk sistemi insanın çıkarımadır. Ancak İzetbegović'e göre insan toplumundaki gerçek yasalar, yaptırım korkusunun yanında birey bilincini de bağlamak durumundadır. Tarihe baktığımızda hukuk kültür hayatının olgun döneminin bir ürünüdür, zira insan bilincinde dini, toplumsal ve siyasi eğilimlerin dengeye oturduğu bir zamanda ortaya çıkar. Her şeyden arınmış dini temsil ile birey ve topluluğun somut toplumsal ihtiyaçları arasındaki sınırdaki yer alır (Izetbegović, 1995).

İzetbegović'e katılabileceğimiz nokta, zayıf olanın hukuka ihtiyaç duyduğudur. Çünkü hukukun bu haliyle güçlü olan için somut bir amacı yoktur. İzetbegović „hukukun esirgenemezliği ve özgünlüğü tartışılmazdır’’der. Burada negatif haklardan daha fazlasını düşünür. Negatif veya tabi haklar, hükümdarın, parlamento veya sınıfın iradesine bağlı değildirler ve olamazlar, kısaca bu haklar insanla birlikte doğmuş ve ortaya çıkmıştır. Negatif haklar, insan haysiyetinin bir boyutudur ve bu nedenle zamanın, koşulların ve tarihin üstündedirler, Yaradılış anına kadar giderler (Izetbegović, 1995.). Ona göre, tabi (negatif) haklar ile dinin arasındaki bağ ile tabi haklar ve materyalizm arasındaki karşıtlık burada ortaya çıkar. İzetbegović'in fikir dünyasında negatif hakların alanı çok daha geniştir. Hobbs'un tek bir negatif haktan (yaşam hakkı), Lock'un üç temel hakkına

(yaşam, özgürlük, mülkiyet) doğru evrilen siyasi teoriyi izlemez (Tuckness, 2018). İzetbegoviç bu alanı her şeye rağmen hükümet ve siyasi sistemin yetkisinde olan pek çok pozitif hakla genişletmektedir. Toplum çıkarları, bireyi, öz egemenliğinin, özgürlüğünün bir kısmını güvenli bir ortam sağlanması adına üst bir otoriteye devretmeye sevkeder. Böylece bir çeşit eşitsizliği kabul etmiş olur, çünkü üst iradenin tahakkümünü kabul eder. İzetbegoviç için üst irade bir hükümdar veya parlamento değil Tanrı'dır. İslam hukukunun oldukça gelişmiş olduğu ve çoğu noktada Kur'an metnine (Tanrı kelamına) dayandığı göz önüne alınırsa bu genişletme anlam kazanmaktadır.

İzetbegoviç'e göre asıl sorun, negatif hakların radikal bir şekilde reddedilişidir, yani, hakların yalnızca hakim sınıfın iradesi altında olduğu savı ona göre sorunludur. İzetbegoviç, Lenin'e göre *yasal olarak sınırsız ve şiddete dayanan bir hakimiyet biçimi* olan proleteryanın diktasını örnek olarak verir. Bu dikta, pratikte yabancılaşmış mutlakiyetçiliğin merkezi olan sekreteryanın diktası anlamına gelir. Lenin'in "hukuk siyasetin ölçüsüdür" tanımı ile Vişinski'nin "her hukuki bilinç siyasi bilincin bir parçasıdır" sözü de İzetbegoviç için aynı derecede sorunludur. Esasında İzetbegoviç, bu yaklaşımda dinin ve Tanrı'nın reddedilişini görmekte ve şu soruyu sormaktadır: Kolaylıkla yok edebileceği ve mal varlığına el koyabileceği bir azınlığa halk ne için ve ne adına katlanmalıdır? (Izetbegović, 1995).

Uygulamadaki Örnekler

İzetbegoviç'in gerçek hayattaki uygulamaları söz konusu olduğunda İki örnek vereceğim. İlk örnek, savaş sırasında Fojnica rahiplerinin Bosna Hersek ordu mensupları tarafından öldürülmesi olayıdır. Aliya bu durumu incelemekte ve bu eylemin ne gibi bir yararı olduğunu sorgulamaktadır. İki kişinin kötülükle özdeşleştirilmesi, şahsiyetlerinin kolektivizasyonu ve aralarında belli bir benzerlik bulunan bir grubun işlediği insanlık dışı eylemlerle özdeşleştirilmiş olmalarından toplum ne fayda sağlamış olabilir? İzetbegoviç, bu olayı değerlendirerek "O (rahipleri öldüren kişi), 'onlar bizim Köprümüzü yıktı biz de şimdi onları yıkacağız...' noktasından hareket ediyor. Peki onlar kim?" der (Mulaosmanović, 2013). Bununla ilgili olarak Aliya bu eylemi gerçekleştirenlerin hukuka teslim edilmelerini talep eder, çünkü onlar toplumsal çıkarlara, istikrar ve güvenliğe karşı hareket etmiştir. Aliya, bireysellik ve bireyin önemini vurgulayarak, insan hayatının kutsallığının çiğnenmiş olduğu görüşünü dile getirir. Masum insanlar öldürülmüştür çünkü katilin bilincinde onlar kolektifleştirilmiştir ve temel insani değerleri görmezden gelinmiştir.

Diğer taraftan katil, karanlık tarafa geçerek kendi benliğine karşı günah işlemiştir. Onun cezalandırılması yalnızca bir adalet meselesi ve zarar gören tarafı memnun etmek meselesi değildir. Onun cezalandırılması bir katarsis eylemidir, en azından bu olmalıdır. Bunun nedeni, tüm insanların adalet eyleminde gizliden gizliye ruha inanmalarında ve ruhu düşünerek hareket etmelerinde yatmaktadır. Kasıtsız cinayet itirafı son derece odaklanmış bir değerlendirme sürecini açar. Nesnel, dış etkenler saptandıktan sonra temel soru manevi niteliktedir, o da niyet meselesidir. İzetbegoviç'e göre, nesnel gerçeklerin araştırılmasının altında aslında daha öznel ve öze dönük bir soru yatmaktadır, o da ruhun ahvalidir (Izetbegović, 1995).

İkinci örnek, eşitlik mefhumu ile ilgilidir. Bosna Hersek, eşitsizliğin her alanda gözlemlendiği işlevsiz bir devlettir. Bu, politik sistemimizin kabul edilemezliğinin ve onu değiştirme gerekliliğinin bir kanıtıdır. Bu, üç milletin Bosna Hersek topraklarının tamamında kurucu unsur olmamasından ötürü özellikle entite anayasalarının Bosna Hersek Anayasası ile uyumsuzluğunda ortaya çıkan bir durumdur. Sırp Halk Konseyi, bu konuyu ilk defa gündeme taşımış ve 1997'de Sırp Halk Federasyonu'nda kurucu unsur olması ve Federasyon anayasasının değiştirilmesi gereğini dile getirmiştir. İzetbegoviç bu tür talepleri desteklemenin Bosna Hersek'i güçlendireceğini anlamış ve 1998'de entite anayasasının devlet anayasası ile çatışma halindeki maddelerini Bosna Hersek Anayasa Mahkemesi'ne sunmuştur. Bosna Hersek Anayasa Mahkemesi, 2000 yılında dört görüş temelinde argümantasyonunu kabul etmiştir. Bu da entite anayasasının Aneks IV Anayasası ile uyumlu hale getirilmesi zorunluluğunu doğurmuş, böylelikle tüm Bosna Hersek toprakları içinde üç milletin de kurucu unsur olduğu karara bağlanmıştır.

Temyiz dilekçesinin siyasi hedeflerinin yanısıra (Bosna Hersek'in tamamında eşit haklara sahip olunması - ki bu da özellikle Boşnak milleti için önemli bir amaç olan silahlı saldırıların etkilerini azaltmaya hizmet edecek bir durumdu) inanıyorum ki, bu durumda da Aliya bireyi ve onun haklarını gözetmiştir. Onun özgürlük mücadelesi, Tanrı tarafından sırtına yüklenmiş bir sorumluluktur. Aliya böyle bir Bosna tasavvur etmiş ve böyle bir Bosna'nın hayaliyle yaşamıştır. Özgür ve sorumlu insanların Bosnası'nı düşlemiştir

Sonuç

Devlet ve toplum hakkındaki değerlendirmelerinde İzetbegoviç oldukça ilginç görüşler ortaya koymuştur. Dünya görüşü ile, sağlıklı bir toplum inşa etmenin ilk şartı olan bireyin hak ve özgürlüklerini, bütünlüğünü ve haysiyetini korumak ve desteklemek ile ilgili ciddi bir kararlılık göstermiştir.

Bununla ilgili olarak, toplumun her bireyine hem hayatın anlamını, hem de kendi varoluşunun amacını bulmak yolunda kapasitesini geliştirmesi için bir alan yaratmak amacını taşıyan hukuk ve hukuki düzen açıktır ki İzetbegoviç için bu bütünlük ve özgürlüklerin korunmasını sağlamak için gereklidir. Aliya İzetbegoviç'in bu kaderci idealizmi ütopyaya dönüşmemiştir. Aksine, koşulsallığı iki kutuplu nedenselliğin temel özelliği olarak gören İzetbegoviç, mükemmel toplum veya mükemmel birey olarak belirlenen hedefi gerçekleştirmeyi nihai değer olarak ortaya koymamıştır. En saf ve en önemli değer, bu yolda gösterilen gayrettir, bu gayretin meyvelerini bu dünyada toplamak ise mümkün değildir. Verilen emeğin karşılığı öbür dünyada alınacaktır. Umumi bir iyilik uğruna, burada ve şu anda yaşadığımız fedakarlık dramı, Ebediyet'in mutlu gerçekliğine dönüştüğü zaman yaptıklarımız karşılığını bulacaktır.

Bu anlamda, İzetbegoviç'in genel felsefesine reformcu bir liderlik bağlamında yaklaşmak ve onu 20.yüzyılın büyük liderleri arasında konumlandırmak gerekir. Bosna Hersek devletinin olağanüstü bir saldırı altında olduğu, dolayısıyla bu fikirlerin toplumsal ve siyasi düzlemde özgürce tartışılıp geliştirilemediği bir dönemde liderlik yapmış olması şahsi olarak onun için büyük bir şansızlık ve eksikliktir. İzetbegoviç'in ülke kamouyunda bu denli tartışma yaratıyor olmasının sebebi belki de budur. Pratikte o, demokratik, gerilimden uzak bir ortamda kendisine bir alan ve zaman bulmayı, siyasi felsefesinin gerçekten ne olduğunu göstermeyi başaramamıştır. Yok olmak tehlikesi altındaki bir millet ve devletin lideri olarak içinde bulunduğu zor şartlara rağmen pek çok durumda gerçekliğin ve onun sınırlamalarının ötesine geçmeyi başararak, temel prensiplerini ve duruşunu tam anlamıyla yansıtan kararlar alıp uygulamaya her şeye rağmen muvaffak olmuş. Tam da bu sayede hem yerel hem uluslararası kamuoyunun kalbini kazanmayı bilmiştir. Her ne kadar beyhude bir çaba gibi görünse de, Aliya, ilkeler tarafında kalmıştır.

Kaynakça

1. Filippini, M., 2017. *Using Gramsci. A New Approach*. London: Pluto Press.
2. Filandra, Š., 1998. *Bošnjačka politika u 20. stoljeću*. Sarajevo: Sejtarija
3. Izetbegović, A., 1995. *Islam između istoka i zapada*. Sarajevo: Svjetlost-El Kalem
4. Izetbegović, A., 2005. *Problemi islamskog preporoda – Islamska deklaracija*. Sarajevo: GIK OKO
5. Mulaosmanović, A., 2013. *Iskušenje opstanka*. Sarajevo: Dobra knjiga
6. Mulaosmanović, A. 2018. *Kratka politička historija Bošnjaka*. Sarajevo: Stav-IUS
7. Pafford, J., 2010. *Kirk Russell. Major conservative and libertarian thinkers 12*. New York: Continuum.
8. Tuckness, A., 2018. *Locke's Political Philosophy*. [online] Dostupno na: <https://plato.stanford.edu/archives/sum2018/entries/locke-political/> [27.11.2018.].